

Giuseppe Giacosa, Jacques Balma

(virà an lenga piemontèisa da René Agagliate; gavà da Giuseppe Giacosa, *Una strana guida*, an *Novelle e paesi valdostani*, 2002, Lampi di Stampa,

<http://www.ibs.it/code/9788848801447/giacosa-giuseppe/novelle-paesi-valdostani.html?shop=5228>, e bele ansima a

<http://www.liberliber.it/libri/g/giacosa/index.php>)

1

Na vòlta i l'hai avù, come guida, n'òm stravìs*, anchiet e 'd bon-a ciancia, csi diferent da tuti j'àutri ch'a fan col mesté, tant che, për la prima metà dla stra, i l'hai sempe sercà na scusa chërdìbil për torné andré e 'nt la sconda part ëd la gira, i deuvo dilo, arprociandme për avèjlo mal giudicà. La manera 'd presentesse, sò portament, sò sguard, sò vestiari, sò pass, l'acsan e fin-a soa fòrsa vreman ëstrasordinària, tut am dasìa sospet.

I j'era a l'oberge dël Giomen, al Breil an Val Tournenche, e i vorìa 'ndé an Val d'Ajas a l'oberge dël Fiery anté i l'avìa dàit randevó a diversi amis. Për ël Còl dle Sime Bianche, ch'a l'é 'l passagi 'l pì diret, i j'era già passaje diverse vire, e dagià che për da là a-i va eut ore bondose 'd marcia, tant a valia slonghela d'àutre tre o quatr, toché 'l Cit Cervin, un-a dle pì belfé dle sime dël Mont Reusa, e calé peui da lì an Val d'Ajas. Ma, avend na valis pitòst greva, antocava trové un mul ch'am la portèissa, travers le Sime Bianche al Fiery e na guida për mi. Àora ëd muj a-i na j'era gnanca un e l'ùnica guida ch'i l'avìa trovà, në svisser dë Zermatt, a vorìa pa savèjne 'd porté 'd pèis. E sòn a fasia 'ndé an malora minca proget, nen mach ëd monté al Cit Cervin ma, dritura, la traversà la pì curta për andé a l'apontament.

La vigìlia dël di ch'i duvia parte, a l'ambrunì, i stasia sl'uss ëd l'obergi, e i vardava, pitòst anchiet, an vers ij pasché* ch'a monto al San Teòdul, buta cas ch'a-i capitèissa chèich guida o porteur d'artorn, quand a l'é rivaje 'l padron a dime ch'a l'avìa trovà mè òm.

“I l'ave mandalo a ciamé?”

“Nò, a l'é già sì”.

“Quand a l'é rivà?”

“Adess”.

“A ven da bass?”

“Nò, da la montagna”.

“Pa possibil, i l’avria vèddulo, i son sì ‘d vàrdia da n’ora”.

“Col-lì a passa nen anté ch’a passo j’àutri”.

“Pèrchè?”

Ma l’òsto a l’ha pa vorsù deme d’àutre spiegassion. A l’é limitasse a ciamé, a vos àuta:

"Jacques!"

A l’era ‘n bel òm àut, atlétich, sij trantani, a colava sudor e le stisse a s’ancanalavo an certe rùpie creuse ch’a dasìo al moro n’espression dura e tormentà. Grand nas drit, grand boca, na caviera nèira e dèscarpentà, barba ‘d doi di. I l’hai vorsù portelo andrinta pèr gavelo da la bisa frèida dla sèira, ma a l’ha socrolà le spale e a l’ha sùbit dime: “Chiel a vorria ‘ndé al Fiery e monté prima al Cit Cervin?”

“Al Cit Cervin i l’hai ‘rnunsiaje, a meno che stasèira a-i riva pa un mulaté ch’a peussa passeme la valis pèr le Sime Bianche”.

“I la pòrto mi”.

“Alora i l’avria da manca ‘d na guida pèr ël Cit Cervin”.

“I ven-o mi”.

“Voi i veule porté mia valis lassù?”

“Vàire ch’a pèisa?”

“A saran quatr mìria”.

“Bela ròba! Am dà quìndes lire”.

Èl pressi a l’era pì che onest, ma l’amis a mè smijava ‘n fanfaron. I l’hai proponuje ‘d vèdde la valis, ma a l’ha rijune. Am piasìa nen.

“Voi i feve la guida?”

“Sicur”.

“I l’ave ‘l librèt?”

“Nò, i l’hai ël certificà ‘d congé. I j’era an artijaria”.

“Come i vè s-ciamè?”

“Tut pèr quìndes lire?”

E a l’é butasse a rije. “Basta, ël nòm iv lo diso a gràtis. I mè s-ciamo Giacomo Balma. Av pias?”

Dagià che soa min-a am piasìa nen, a l’ha sùbit cambià espression e a l’ha giontà con n’acsan creus: “Tre scu a m’andrìo a taj, a sa-lo? Doman a savrà s’i l’hai meritaje”.

E dòp na pàusa: “L’òsto a l’ha dime che chiel a lo conòss da ’n pess. Ch’a-j domanda sens’àutr èd mi. Con rispét”.

E a l’è calà an cusin-a.

L’indoman i soma partì a tre bòt èd la matin. Mia valis a l’è smijaje na busca e a la portava gropà sla schin-a con èd còrde, come un sach da montagna. A marciava leger e svicc an sifland na marcia dël Flick e Flòck an temp èd bersalié. Soa andura a l’avìa cheicòs èd foravia: i savìa pa dì còsa ch’a fussa, ma a mè smijava diferenta da j’àutre; pì tard i l’hai capì: sò pass a fasìa gnun rumor, a smijava ch’a rasentèissa la tèra senza tochela. Pen-a partì a l’era butasse a dèscore, ma peul esse la seugn o èl sens èd malasi ch’am dasìa soa compagnia, i l’hai nen rësponduje. A l’ha provà doi o tre argoment, peui a l’ha piantà-li e a l’ha ’ncaminà a siflé, slongand èl pass.

Për monté al Cit Cervin a venta passè dal Còl dël *Saint Theodule*, un còl èd giassé, dont l’autèssa a l’è belfé da ’rcondé pèr ij quatr 3 ch’a fan soa gifra. A l’è àut 3333 méter. Pèr sòlit, partend dal Giomen a venta sùbit monté pèr la crèsta erbosa dla montagna e as traversa ’l giassé pì an àut, anté ch’a l’è squasi an pian e pèr lòn meno rot da jè schèrvass. Mè òm, al contrari a l’ha ’ncaminà a ’rgiré la montagna sla fassa pì bassa, fin-a che a l’ha nen trovà na spece ’d canal ant la ròca viva, grotolù e patanù come na lòsa nèira*; a l’ha pijalo senza ciameme gnente, e a rampiava lest, come në schèrieul*. Già che an cola manera la montà a l’era pì amusanta e svicia; an giutandse èd man e ’d gënoj e quand minca pass a deuv esse pensà e mzurà, la ment svagà a sent nen la fatiga; senza conté che ’l travaj fàit as vèdd sùbit e l’autèssa vagnà av paga dlè sfòrs. Ma an certe mire ’l canal a l’era ansì rìpid ch’a dasìa da pensé. Al prim dësbut* Jacques ant ij pòst ij pì arzigos as virava e am èsporzià la man, ma ancora pien èd fòrse i l’avìa ’rfudà, orgojos dè sfidé la dura montagna. Allora l’amis a l’era butasse a marcé pèr sò cont, bandonandme a mè destin. Perìcoj èd vita a-i na j’era pa, ma cola vista ’d vèddlo lassù am fasìa un gròss dispet. Certe vòlte, tut antrigà ant ij mè pass, i lo dësmentiava e quand i aussava la testa fastidià ’d troveme da sol, i vèddìa ’l canal completamente veuid fin-a al cò. Anté ch’a l’era ’ndà? Soa figura, la sernia ’d cola via foravia, soa andura, e col sò misterios dëscomparì, tut sòn am butava an sospet. I j’era segur che l’òsto a l’avria pa butame an man a ’n gram soget, ma costa certèssa a bastava nen a pasieme. I continuava a monté e quand i ’lvava torna la testa, vardlo-là n’àutra vira a sò pòst, ma sempe lontan lontan e sempe dzinteressà ’d mi. An prinsipi i

l'avìa pensà ch'a l'era pèrchè 'l canal a dventèissa impraticàbil e ch'a fussa còmod seurte e 'rpijelo pì an sù, ma, manaman ch'i montava im ancorzià che 'l passagi a-i era sempre, nen mach, a dventava sempre pì belfé. I l'hai crijaje 'd fermesse, ma salacad mia vos a-j rivava nen pèrchè a smijava 'd crijé al vent. S'a fussa nen èstàit pèr la valis, i penso ch'i saria tornà 'ndré senza dubi. Finalment i l'hai vèddulo setà pèr tèra ch'a mè spetava. I l'hai argionzulo 'd cativ umor; èl seul dèl canal a l'era sghijos, ch'a-i era na frisa d'eva ch'a colava, e a l'era fèrmasse pèr deme na man.

“Pèrchè i vè slontan-e? I veuj ch'i reste con mi”.

“A l'era smijame ch'a-j piassèissa sté da sol, i vorìa pa deje fastudi”.

“Pèrchè i lasse la stra ansì sovens? Còs'i feve an girola?”

“I son èd la rassa dij can da cassa, am piass nufié 'l teren”.

“Bin, adess im lasse pì nen”.

“Come ch'a veul”.

I l'hai cercà d'ancaminé 'n dèscors ma, 'sta vira, a l'era chiel ch'a jè stasia nen. A l'era surtije 'l sol, a l'avìa gavasse la giaca e a la portava sèl brass. Da la corèja a-j pendia 'n faussèt da poeur*, atrass insòlit pèr le guide.

“Pèrchè i pòrte col apiòt?”

“I lo pòrto sempre”.

“Pèr fene còsa?”

“Parèj”.

A l'ha vardame fiss e a l'ha 'rpijà a di: “I l'hai 'dcò na pistòla, vardé”.

A l'ha gavà d'an sacòcia na pistòla curta a doe cane e a l'ha damla butandme sl'avis ch'a l'era caria. I l'hai avù la tentassion èd tenimla: an montagna da noiàutri gnun a va an girola armà, le pistòle a son d'asi* da spatuss, da dovré mach pèr le salve d'alegrìa 'nt ij mariagi. Ma i l'hai pensà che, s'a l'avèissa avù 'd gram intendiment, a l'avria pa mostramla, e i l'hai dajla 'ndaré senza fé d'àutre paròle. Dòp un quart d'ora 'd marcia a l'ha dime: “Ch'a scusa, i torno sùbit. Chiel ch'a vada sens'àutr anans, ch'i lo ciapo da sè doe minute”.

E a l'é sparì dèdlà dla còsta dèl canal. I l'hai vorsù gaveme 'l dubi e pen-a ch'a l'é partì i son surtì 'dcò mi da col fossal; i l'hai vèddulo core a na ruin-a 'd gròsse ròche a na desen-a 'd méter; a s'é coaciasse e, sbogia dontrè gròsse pere, a l'ha fognà pèr tèra, peui a l'é tornà. Pen-a ch'a l'ha vèddù ch'i lo vaitava a l'ha arissà ij sign ma a l'ha spianaje squasi sùbit.

“I son andà a pijé cost pan e costa crosta 'd formagg ch'i l'avìa stèrmà ier. Mi i giro sovens pèr le montagne e i stèrmo 'd viver”. A l'ha torna vardame 'nt j'euj e: “A-j chèrd nen?” Nò, i-j chèrdia nen; èl pan i l'avìa vèddù ch'a l'era gavass-lo d'an sacòcia e sò conturbament al pensé d'esse stàit ciapà sèl lobiòt* a duvia bin avèj na rason. I 'ncaminava pèr dabon a esse anchiet. A l'é 'ncorzuss-ne e a l'ha sùbit ancaminà a ciaciaré, giovialon; am conossìa, a l'avìa ciamà 'd mi a l'òsto, a savìa ch'i j'era në scrittor, val a di un giornalista, ch'a deuv esse 'n grand bel mesté, da vagné na barca 'd sòld. Chiel a conossìa la vita 'd sità e a lesìa sempre ij giornaj. A savìa 'dcò ch'i l'avìa scrivù d'euvre pèr èl teatro, n'àutra minera d'òr; ma s'i l'avèissa avù veuja dè scotelo, chiel si ch'a l'avria contame dè stòrie, e fame condosse 'd birbe! Ah, lor a ven-o ambelessì pèr savèj còsa ch'a l'é la fatiga? S'a lo savèisso pèr dabon lòn ch'a l'é! E vaire ch'a costa 'n tòch èd pan! E a-i é 'd gent ch'a vorria robenlo; ma (e as tocava la pistòla an sacòcia) a-i é sù èl giùdes, èl giurà, èl pretor, èl president, e tuti j'assident èd la tèra, e s'a veulo vnì ch'a ven-o pura ch'am troveran. A l'avìa na bërtavela bondosa e rabiosa, come 'd cheicadun convint d'un-a pèrsecussion senza fin e cagnin-a; a rompìa 'l dèscors e a sautava d'an val an corbela* come possà da na campà d'idèje e timoros èd perdje pèr la stra. A l'avìa certament chèich bin gram nemis ch'a regolava misteriosament minca moment èd soa vita; tuti ij sò dèscors a 'ndasìo a finì contra 'd chiel-sì e a terminavo con dè mnasse sombre e 'ngarbojà*, dite an rijend, con ij dent ès-ciass. Ma 'nt èl fond èd j'euj a-j tèrmolava n'inchietèssa tímida e ùmil ch'a fasìa contrast con le paròle violente e mi i son sentume completament confortà. A l'é ancorzuss-ne e, quand i l'hai smonuje na sigala, a l'ha dime: “Chiel a l'ha pensà mal èd mi. I son nen un birbant, ch'a ven-a sù e a capirà tut”.

I j'ero rivà ai prim nivé. Èl canal a l'era slargasse e la montagna tut antorn a l'avìa pa un fil d'erba. A l'era tuta na ruvin-a 'd rochere gigantesche, gròss blòch èd pera bërlusent come metal, mes fongà 'nt èl teren sabios, mòl pèr la fiòca slinguà da pòch e pèr jè scoj dèl giassé. A l'ha portame pèr man ant èl labirint fin-a a rivé a na sòrt èd balma* formà da doi ròch pontajà un con l'àutr. A l'é intrà a gatagnàu e a l'é surtì con n'anvlòp èd pòche livre 'd pèis, anvertojà con dè strass, a l'ha dësvertojalo e a l'ha mostrame sigale e tabach. A l'era 'n contrabandié.

Caland an Èsvissera, a molava soa mèrcansìa an tanti stèrmaj diferent, pèrchè a l'avèissa nen da capité tut ant le man èd le guardie. Pen-a ch'a l'ha torna fàit l'anvlòp, a l'ha ficalo a sò pòst e a l'é tornà da mi col la min-a s-ciairìa. Adess che sò segret a l'era stàit chiel a

dimlo, a l'avia pì gnun-e tèmme.

“Cost a l'é 'l magasin ël pì àut; le vardie a monto mai fin-a sì, a san che a coste autèsse a-i é pì gnun bërgé ch'a peussa fé da testimòni, e che ambelessì i comando mi. E cost a l'é mè agiutant magior”, a l'ha giontà, an gavand da na chërpura lì davzin na carabin-a da doganié.

6
Èl campagnin a peul pa convincc-se che 'l contraband a sia na colpa, sò sens ëd la moral a riva nen a la cognission dij drit artifissiaj ëd lë Stat. A sa che robé e fé violensa al pròssim a son assion disoneste, ma a peul nen anmaginé come disonest ël compré dla ròba là 'nté ch'as treuva a bon mèrcà e vendla 'nté ch'a la pago pì car. L'antërdission d'un tràfich csi natural a jè smija na prepotensa ansoportàbil, contra la qual, nen mach a l'é consentì, ma dritura meritòri arviresse. Da sì 'n bin violent ghignon pèr le vèrdie e 'l frem propòsit e la frèida atitudin a fé a fusilià, a l'ocorensa. Le vèrdie a lo san e sovens, quand ch'a s'antrapo ant un contrabandié an certi pòst rudi e desert, s'a son nen an nùmer bastant pèr èsgnachelo o se a 'ndvin-o nen un valor ecessional ëd la ròba dlë sfròss, a fan mostra 'd nen vèddlo e a passo an vardand da l'àutra part. Un colp a l'é prest tirà e a cole autèsse un cadàver a l'é 'n pressa stèrmà e pèr sèmpèr. La vèrdia a torna nen al quarté, ij sospèt a s'adesso al ver omissida, a parto dè squadre e a fogno an tuti ij canton pèr serché 'l mòrt, ma preuve certe a-i na j'é nen. An àuta montagna a-i é sempre chèich pèrtus duvert e creus a l'asi dj'avocat.

Mia guida a l'é trovasse, na vira, sota 'l tir ëd doi doganié e a l'era surtine salv e san pèr miràcol. N'àutra vòlta a l'é stàit chiel a fé smoté, nen vist, na valanca 'd pere a còl a doe vèrdie ch'a montavo la riva e un-a 'd lor, scapand, a l'avia pèrdù la carabin-a.

“Cola carabin-a ch'i l'hai mostraje – a giontava Jacques – ma che grama vita! E 'l profit a l'é pòch, a sa-lo?”

E am contava dle traversà 'd neuit, d'invern, sol, an s'ij giassé asaros, caria 'mè 'n mul, le tormente ch'a lo ciapavo, a lo sfersavo a sangh, e a lo tenìo frem, quacià 'nt un-a barma, con la por d'esse ciapà da la seugn traditora dla montagna, la seugn geilà, invincibil vanguardia dla mòrt. Oh, chiel a-j conossia coj pòst, minca pass, a l'avia contane tute le ròche, mzurà tute le schèrvasse*, tastane la crosta 'd fiòca geilà ch'a-j dèstravèrsava an forma 'd pont. A savia 'nté crocètté 'l soastr pèr lassesse 'ndé giù dle rive pressipitose e seulie e 'nté, al contrari, a-i é na sporgensa bastanta pèr ël pass, e andova la montagna, frapà da le lòsne e rusià da le pieuve, a ced e a robata an crov missidiaj. Gnun-e guide a

podia steje a paragon. Chiel a l'avia pa damanca 'd còrde pèr traversé ij giassé, e gnanca dla pertia frà* pèr ètnisse. A mzurava ij sàut e a-j fasìa con èl pé secur dèl camoss.

“E a sa-lo dèl pèrchè i l'hai vorsù compagnelo? Se chiel am vorìa pa i sarìa montà l'istess, ancheuj sissù*. Oh, ch'a l'abia pa tèmma, i fas nen èd contraband an soa companìa, i veuj pa butelo a l'arzigh. Ma un mè parent, ch'a fà mè midem travaj, a manca da ca da eut di. I l'avia lassalo a Zermatt, eut di fà, e a duvìa torné 'l di dòp. I l'hai savulo mach ier sèira ch'a l'é pa tornà. Sòn am sagrin-a pitòst. An costi di a l'ha fiocà doe vire sle sime, e, d'istà, chi a dis fiòca a dis tormenta. A venta ch'i vada an serca 'd chiel; ma i son pòver e i l'hai famija, i peuss pa perde mie giornà. I sercoma ansema, monsù, a veul-lo?

I peuss pa dì vaire dosseur suplicanta a-i era an cole paròle: “A veul-lo, monsù?”

Già ch'i vorìa, bele s'a fussa andaje doi di, i l'avria vorsù; al Cit Cervin i sarìa montà n'atra vòlta, da già che sle sime a restava inùtil serché.

Sël giassé che, pen-a passà 'l Còl dèl Teòdul, a monta al Breithorn, i l'oma trovà 'd pianà.

“A son le soe – a l'ha dit Jacques. – A son pianà èd sinch o ses di e 'd n'òmo sol; a concordo. I sperava ch'a fussa restà a Zermatt; s'a l'é montà a l'é mòrt”.

I soma 'ndaje dapress pèr pì che n'ora ma, rivà al pian pì àut, i l'oma perduje; a l'avia fiocà fresch e la fiòca a l'era tuta vèrgin e pian-a. Dòp ch'i l'oma esplorà, senza rzultà, tut èl giassé, an vers l'ambrunì i l'oma perdù 'l cheur* e le fòrse. I soma rivà a l'oberge dèl Fiery ch'a l'era giujamaj óndes ore 'd sèira. La ca a l'era tuta sombra e silensiosa, ma l'òsto a duvìa avèj la seugn legera, pèrchè, pen-a mia guida a l'ha ciamalo pèr nòm, a l'é fasse a la fnestra e a l'ha dit: “It ses-to ti, Jacques?”

“É, deurb”.

L'òsto, senza bogé, a l'ha rëspondù: “A l'é là, dré 'd la ca, dacant a la fnera; adess i calo”.

Jacques, con un sàut, a l'é campasse sël leu indicà, e mi i l'hai argionzulo al toch. Anans che l'òsto a rivèissa, i l'avia viscà 'n brichèt e i l'oma vèddù, su 'n trav, un sach gropà a l'ambocadura, pien, ma tut gheube e onde. Jacques a l'ha sùbit capì, mi i l'hai 'ndvinà dal gest ch'a l'ha fàit, an col moment a l'é rivaje l'òsto.

“A l'han portalo stasèira; le guide 'd Gressoney a l'han trovalo ier sël giassé d'Aventin-a; ancheuj a son montà con ij bërgé pèr pijelo. Doman a-i èvnirà 'l pretor pèr la scrittura. A l'era setà sla fiòca, ij pé nèir pèr la cancren-a: la tormenta a l'ha pijalo e fèrmalo, la frèid a l'ha daje la cancren-a ai pé, a l'ha dovù stesse e a l'é 'ndurmisse”.

Jacques a l'ha durbì 'l sach, a l'ha svertialo fin-a a dëscheurbe la testa dèl mòrt, a l'ha

basalo sla boca e a l'ha faje 'l segn ëd la cros con ël pòles, sla front, peui a l'ha torna sarà 'l sach e a l'ha dit a l'òsto: "Dane da sin-a, cost monsù a meuir ëd fam".

*stravis = strano

*pasché = pascoli

*lòsa nèira = lavagna

*schërieul = scoiattolo

*al prim dësbut = a tutta prima, all'inizio

*poeur = patate

*asi = arnesi

*ciapà sël lobiòt = preso in castagna

*sauté d'an val an corbela = saltare di palo in frasca

*angarbojà = confuse

*balma (barma) = grotta, riparo sotto una roccia sporgente.

*schërvasse = crepacci

*pertia frà = bastone ferrato

*sissù = quassù

*perde ël cheur = perdersi d'animo